

К.Ш.ТОКТОМАМАТОВ АТЫНДАГЫ ЭЛ АРАЛЫК УНИВЕРСИТЕТИ

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ

ТАЖИК УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ

К.08.17.564 МАМЛЕКЕТТЕР АРАЛЫК ДИССЕРТАЦИЯЛЫК КЕҶЕШИ

УДК: 331 (575.3)

Кол жазма укугунда

ГАФОРОВ ФАРХОДЖОН ФРАЙМОНОВИЧ

**ТАЖИКСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫН АГРОӨНӨРЖАЙ
КОМПЛЕКСИНДЕГИ ЛИЗИНГДИК КЫЗМАТТАРДЫН
РЫНОГУН ӨНУКТУРУУ**

Адистиги: 08.00.05 – Экономика жана эл чарбасын башкаруу

АВТОРЕФЕРАТ

**диссертации на соискание ученой степени
кандидата экономических наук**

Жалал-Абад – 2019

Диссертациялык иш Тажик улуттук университетинин Экономикалык талдоо жана аудит кафедрасында аткарылды

Илимий жетекчиси: Экономика илимдеринин доктору, профессор
Исайнов Хисайн Рахимович

Официалдуу оппоненттер: Экономика илимдеринин доктору, профессор
Зулпукаров Аманкул Зулпукарович

Экономика илимдеринин кандидаты
Шералиев Эмомали Нуралиевич

Ведущая организация: Ш.Шохтемур атындагы Тажик агрардык университетинин “Агроөнөржай комплексинин экономикасы” кафедрасы, (Тажикстан Республикасы, Душанбе ш., Рудаки пр., 146)

Диссертация К.Ш.Токтомаматов атындагы Эл аралык университетинин Илимий изилдөөлөр, иштелмелер жана инновациялар борборунда, К.Ш.Токтомаматов атындагы Эл аралык университетинин, Ош мамлекеттик университетинин жана Тажик улуттук университетинин алдындагы экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн диссертацияларды коргоо боюнча К.08.17.564 мамлекеттер аралык диссертациялык Кеңешинин отурумунда 2019-жылдын 1-мартында саат 15-00 дө корголот. Дареги: 715613, Кыргыз Республикасы, Жалал-Абад шаары, Спутник кичи району, Жеңи-Жок көчөсү, № 30.

Диссертация менен К.Ш.Токтомаматов атындагы Эл аралык университеттин илимий китепканасында жана www.mnu.kg сайтында таанышууга болот. Дареги: 715613, Кыргыз Республикасы, Жалал-Абад шаары, Жеңи-Жок көчөсү, № 30.

Автореферат 2019-жылдын 1-февралында таратылды.

К.08.17.564 мамлекеттер аралык диссертациялык кеңешинин окумуштуу-катчысы, экономика илимдеринин доктору:

Низомов С.Ф.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөөнүн темасынын актуалдуулугу. Тажикстан Республикасынын экономикасынын ипукиуу социалдык-экономикалык өнүгүүсү агрардык аймактарда каржылык лизингди колдонуу менен түздөн-түз байланышкан. Адатта лизингди өнөр жай бирикмелеринин негизги каражаттарын кайра жабдууну каржылоонун формасы катары кароого болот. Экономикалык жагдайга карабастан, Тажикстанда лизингдик сектор оң жактуу натыйжануу көрсөтүү менен ийгиликтүү өнүгүп келе жатат.

Каржылык лизинг жана аны агрардык аймактарда колдонуу ишмердүүлүктүн бир нече түрүн айкалыштыруу менен башкарууну уюштурууга карата өзгөчө ыктоону талап кылат. Лизингдик мамилелердеги башкаруунун натыйжалуулугу экономиканын каржы секторунун такай жана туруктуу өнүгүүсүн камсыз кылат. Ошентип, тескөө натыйжалуу ишке ашырылуусу менен кошо тиешелүү түрдө коюлган өнүгүүнүн максаттарына багытталган болуусу керек.

Каржылык лизинг улуттук экономиканын алкагында ишке ашырылат жана өз ичине чарба жүргүзүүчү бардык экономикалык субъекттердик камтыйт жана муну менен аны лизингдин башка бардык түрлөрүнөн айырмалайт. Аталган сектордун ресурстардын бардык түрлөрүнүн чектелүү экендигинин шарттарында натыйжалуу иштөөсүн жогорулатуу боюнча коюлган максаттарга жетүү үчүн каржылык лизингди башкаруунун зарылдыгы актуалдуу көйгөй болуп саналат. Агрардык аймактагы каржылык лизингди өнүктүрүү каржылык кызматтарды сатуунун өсүүсү, лизингдик кызматтарды улуттук жана аймактык деңгээлдердин алкагында диверсификациялоо, жогору тобокелдер менен байланышкан көйгөйлөрдүн инфратүзүмүн өркүндөтүү менен үйгүлтүксүз байланышкан. Бул факторлордун баары лизингдик жараяндарды башкаруунун жаңы рычагдарын жигердүү түрдө издөөнү талап кылат. Жогоруда айтылгандар улам актуалдуу болуусу менен экономиканын лизинг секторунун түптөлүүсү жана өнүгүүсүн башкаруунун жаңы механизм иштеп чыгууну талап кылат.

Материалдык-техникалык базаны (МТБ) жаңылоо жана кеңейтүү көйгөйүн чечүүнүн маанилүү куралы катары агроөнөржай комплексинде кайра өндүрүү жараянын бул тармактагы колдоо көрсөтүүнүн мамлекеттик иш-чараларын пайдалануу менен инвестициялоонун формасы катары болгон лизингди кароого болот. Айыл чарба товар өндүрүүчүлөрүнүн агрардык лизинги боюнча жабдууларды жеткирүүнүн өткөн мезгил ичиндеги кыскаруусу динамикалык түргө өттү жана бул нерсе чыныгы сектордун тармактарынын бардык продукцияларын өндүрүүнүн жалпы көлөмүнө терс таасирин тийгизүүсү мүмкүн. Акыркы мезгилдерде агрардык лизингде рыноктук атаандаштыктын жоктугу актуалдуу болуп жатат, себеби бүгүнкү күндө ал “Тажикагролизинг” ГҮП компаниясы менен ассоциацияланууда. Жогоруда айтылгандарга резюме берүү менен агрардык чөйрөдөгү лизингдик мамилелерди өркүндөтүүгө багытталган илимий-изилдөө иштери айыл чарбасындагы кайра өндүрүү жараяндарын толук өлчөмдө каржылабай жатат деп ойлоого болот жана ушул нерсе бүгүнкү күндө актуалдуу болуп саналат.

Диссертациянын темасынын илимий жана мамлекеттик программалар менен байланышы. Диссертациянын негизги жоболору жана изилдөөнүн натыйжалары Тажикстан Республикасынын 2030-жылга чейин өнүгүүсүнүн Улуттук стратегиясы, Агроөнөржай комплексин 2014-2020-жылдарга инновациялык өнүктүрүүнүн концепциясы, Тажикстан Республикасын 2016-2020-жылдарга орто мөөнөттө өнүктүрүүнүн Программасы, Тажикстан Республикасынын “Каржылык ижара (лизинг) жөнүндөгү”, “Инвестициялык ишмердүүлүк жөнүндөгү” Мыйзамдарынын талаптарын ишке ашыруунун алкагындагы 2012-2020-жылдар мезгил аралыгындагы агрардык реформа программасы менен байланышкан. Ал Тажик улуттук университетинин илимий-изилдөө иштеринин планына ылайык аткарылды.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Диссертациялык изилдөөнүн максаты болуп айыл чарбасындагы кайра өндүрүү жараяндарынын каржылык куралы формасындагы лизингдик кызматтарды өркүндөтүү боюнча теориялык-усулдук негиздерди жана практикалык сунуштамаларды иштеп чыгуу саналат.

Диссертациялык изилдөөдө бул максатты ишке ашыруу төмөндөгү өз ара байланышкан милдеттердин комплексин чечүүнү талап кылды:

- лизингдик мазмунун, аймактык каржылык лизингдин түптөлүүсүнүн теориялык жана институционалдык өзгөчөлүктөрүн изилдөө;
- экономиканын агрардык секторундагы лизингдик мамилелердин калыптануусунун негизги принциптерин жана шарттарын бөлүп көрсөтүү;
- экономиканын агрардык секторундагы лизингдик мамилелерди өркүндөтүүгө болгон негизги ыктоолорду окуп-үйрөнүү;
- агрардык аймактагы каржылык лизингди өнүктүрүүнүн жана материалдык-техникалык камсыздоонун көйгөйлөрүн талдоо;
- айыл чарбасындагы лизингдик мамилелердин тутумунун багыттарын баалоо жана экономиканын агрардык секторундагы материалдык-техникалык ресурстарды каржылоо вариациясынын артыкчылыктары менен кемчилдиктерин салыштыруу;
- лизингдик кызматтардын атаандаштуу рыногун түптөөнүн негизги факторлорун сунуштоо жана лизингдик бүтүмдөрдү уюштуруу жана алардын иштөөсү боюнча иш-чараларды кабыл алуу;
- айыл чарбасынын жана эл чарбасынын башка тармактарынын тармактык спецификасынан келип чыгуу менен лизингдик кызматтардын келишимин түзүү жана ишке ашырууну жүргүзүү үчүн зарыл болгон практикалык сунуштамаларды иштеп чыгуу.

Диссертациялык изилдөөнүн илимий жаңылыгы айыл чарбасындагы кайра өндүрүү жараяндарын каржылоонун формасы катары болгон агроөнөржай лизингин өркүндөтүү боюнча теориялык-методологиялык жоболорду жана практикалык сунуштамаларды иштеп чыгууну негиздөөдө турат.

Диссертациялык изилдөөнүн илимий жаңылыгын түзгөн, автордун жеке өзү тарабынан алынган негизги натыйжаларга төмөнкүлөрдү кошууга болот:

- лизингдик мамилелерди калыптандыруунун теориялык негиздери өз ичине лизинг объекттерин сатып алуу жана берүү жараяндарын каржылоочу ишкердик субъекттерин, мамлекет менен коомдук уюмдарды камтыган негизги катышуучуларын лизингдик мамилелердин натыйжалуулугун жогорулатууга жардам берүүчү мамлекеттик-жеке өнөктөштүк принциптерин колдонуунун негизинде эсепке алуу менен өнүктүрүлдү;

- экономиканын агроөнөржай секторундагы лизингдик кызматтардын лизингдин насыялоого салыштырмалуу экономикалык артыкчылыктарын, лизинг жөнүндөгү келишимди жабуу мөөнөтүн эске алуу менен болгон социалдык-психологиялык артыкчылыктарын, монополия менен бюрократиянын терс кесепеттерин чектөөгө мүмкүнчүлүк берүүчү уюштуруучулук артыкчылыктарын, ошондой эле техниканын жана жабдуулардын сапаты менен байланышкан башка артыкчылыктарын чагылдыруучу спецификалуу өзгөчөлүктөрү бөлүп көрсөтүлдү;

- экономиканын агроөнөржай секторундагы лизингдик мамилелерди лизингдик макулдашуулардын субъекттерине дем берүүнүн мамлекеттик колдоосун, лизингдик кызматтардын сапатынын лизингдик макулдашууга катышкан тараптардын каржылык ресурстарын натыйжалуу колдонуунун негизинде жогорулатууга жардам берүүчү лизингдик амалдардын жараяндарын жана процедураларын оптималдаштырууну эсепке алуу менен өнүктүрүүнүн негизги жолдору сунушталды;

- лизингдик фонддун түптөлүүсүн, айыл чарба ишканаларынын уюштуруучулук түзүмүн чарбалардын лизингдик мамилелердин гибридик формаларына кирүүсүн, республиканын жетүүгө өзгөчө кыйын болгон аймактарында лизингдик кызматтарды андан ары кеңейтүүнү камсыз кылууга мүмкүнчүлүк берүүчү кооперация жана интеграция принциптеринин негизинде өркүндөтүүнү эске алуучу агроөнөржай комплекси менен айыл чарбасындагы лизингдик мамилелерди өнүктүрүүнүн стратегиялык багыттары иштелип чыгылды;

- айыл чарба ишканаларынын лизинг алуу боюнча потенциалын аныктоого багытталган АӨК төгү лизингдик келишимди түзүү жана ишке ашыруу усулун өркүндөтүү, лизингдик милдеттенмелерди жабуу мөөнөтүн айыл чарба өндүрүшүнүн сезондук өзгөчөлүктөрүн эсепке алуу менен оптималдаштыруу, айыл чарба товар өндүрүүчүлөрүнө келүүчү каржылык жүктү азайтуу үчүн жыл ичиндеги лизингдик төлөмдөрдү төлөөнүн мөөнөттөрүн жана өлчөмдөрүн өзгөртүү боюнча сунуштамалардын комплекси сунушталды.

Диссертациялык изилдөөнүн практикалык маанилүүлүгү лизингдик кызматтардын рыногун диссертациялык иште сунушталган сунуштамаларды нормативдик иш-кагаздарды, мыйзам алдындагы актыларды жана мамлекеттик программаларды иштеп чыгууда колдонуунун негизинде өнүктүрүүнүн жана жаңылоонун негизги багыттарын аныктоодо турат. Агроөнөржай комплексиндеги лизингдик кызматтардын рыногун өнүктүрүү боюнча киргизилген сунуштар мамлекеттик бийликтин жана өзүн-өзү башкаруунун жергиликтүү органдары жана АӨК рыногунун субъекттери тарабынан

ишмердүүлүктү атаандаштыктын тереңдөөсүнүн учурдагы шарттарында натыйжалуу уюштуруу үчүн колдонулуусу мүмкүн.

Алынган натыйжалардын экономикалык маанилүүлүгү лизингдик мамилелердин (кызматтардын) рфногун түптөөнүн концептуалдык жана институционалдык аспектеринин кеңейтилгендигинде турат. Тажикстандын айыл чарба чөйрөсүндөгү лизингдик кызматтардын рыногунун учурдагы абалын жана тенденцияларын талкуулоонун негизинде Тажикстандын өткөөл экономикасынын шарттарында лизингдик кызматтардын рыногунун натыйжалуулугун жогорулатуунун жолдору аныкталды. Агрардык чөйрөдөгү лизингдик кызматтардын рыногунун өнүгүү жана материалдык-техникалык камсыздоо көйгөйлөрү издеп табылып, анын экономикалык натыйжалуулугу эсептелип чыгылды. Агрардык сектордогу лизингдик кызматтардын рыногунун механизмин өркүндөтүү боюнча рыноктун субъекттеринин ишмердүүлүгүнүн атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн камсыз кылууга багытталган сунуштамалар иштелип чыгылды.

Диссертациянын коргоого чыгарылып жаткан негизги жоболору:

1. “Лизинг”, “агролизинг”, “лизингдик кызматтар” түшүнүктөрүнүн агроөнөржай комплексиндеги лизингдик кызматтар рыногунун агенттеринин экономикалык ишмердүүлүгү жараянындагы мамилелердин жыйындысын калыптандыруучу экономикалык категория катарындагы экономикалык жаратылышы ачып көрсөтүлдү;

2. Лизингдик көптөгөн көп түрдүүлүгү каралып, лизингдик кызматтардын алардын агроөнөржай комплексиндеги лизингдик кызматтардын өнүгүүсүн эсепке алуу менен көрсөтүлүүсүнүн зарылдыгын эсепке алуу менен негизги түрлөрү классификацияланды;

3. Агрардык чөйрөдөгү лизингдик кызматтардын рыногунун иштөөсүнүн жана өнүгүүсүнүн өзгөчөлүктөрү каралып, бул рыноктун экономикалык натыйжалуулугу эсептелип чыгарылды;

4. Өз ичине жеке лизингдик операторлорду тартуу боюнча мамлекеттик стратегияны камтыган айыл чарбасындагы кайра өндүрүү жараяндарына жана агроөнөржай лизингине мамлекеттик колдоо көрсөтүүгө жаңы ыктоолор иштелип чыгылды.

5. Агроөнөржай лизингин өркүндөтүүнүн чарба жүргүзүүнүн жаңы шарттарындагы артыкчылыктуу багыттары негизделди;

6. Лизингдик кызматтардын рыногун түптөө жана өнүктүрүү боюнча практикалык сунуштамалар иштелип чыгылып, айыл чарбасындагы каржылык лизингдин экономикалык натыйжалуулугунун усулу сунушталды.

Издөнүүчүнүн жекече салымы Тажикстан Республикасынын агроөнөржай комплексиндеги лизинг рыногунун артыкчылыктуу багыттарынын концепциясын иштеп чыгууда жана колдонуудан өткөрүүдө жана түптөлүү жана өнүгүү механизмин өркүндөтүүдө (диссертациялык изилдөөнүн айрым натыйжалары агроөнөржай чөйрөсүндөгү орто мөөнөттүү жана стратегиялык мамлекеттик программаларды, ошондой эле республиканы 2016-2030-жылдарга социалдык-экономикалык өнүктүрүү программаларын иштеп чыгууда колдонууга ээ болду), Тажикстан Республикасындагы

лизингдик кызматтар рыногун түптөө жана өнүктүрүү боюнча статистикалык көрсөткүчтөрдү жыйноодо жана талдоодо түздөн-түз катышкандыгында; өлкөдөгү лизингдик кызматтар рыногун өнүктүрүүнүн уюштуруучулук-экономикалык негиздөөдө, агроөнөржай комплексиндеги лизингдик кызматтар рыногун тескөө механизмдин өркүндөтүүдө турат.

Диссертациялык изилдөөдө чыгарылган теориялык тыянактар жана практикалык эсептөөлөр Тажик улуттук университетинин жана Ш.Шохтемур атындагы Тажик агрардык университетинин окуу жараянында “Лизинг”, “Айыл чарбасындагы лизинг”, “Каржылык лизинг”, “АӨК экономикасы” ж.б. сабактарды окутууда колдонулуп жатат.

Изилдөөнүн натыйжаларын колдонуудан өткөрүү. Диссертациялык иштин маанилүү жоболору жана негизги тыянактары журналдарда, илимий-практикалык конференциялардын материалдарында, илимий эмгектер жыйнактарында жарык көргөн докладдар жана макалалар түрүндө берилген. Изилденген теманын натыйжалары төмөнкү темалардагы: “Каржылык мамилелерди өркүндөтүүнүн жолдору жана алардын ТР нын экономикалык туруктуу өнүгүүсүнө тийгизген таасири” (Душанбе ш., 2011-ж.); “Талдоо менен аудитти көп катмарлуу экономиканын жана Эл аралык стандарттарга өтүүнүн шарттарында өркүндөтүүнүн көйгөйлөрү” (Душанбе ш., 2012-ж.); “Каржылык отчеттуулуктун улуттук стандарттарын иштеп чыгуунун жана ишке киргизүүнүн көйгөйлөрү” (Душанбе ш., 2015-ж.); “Ачык экономиканын шарттарындагы Тажикстандын салыктык-бюджеттик саясаты” (Душанбе ш., 2016-ж.); “Тажикстан Республикасындагы инновациялык ишкердикти мамлекеттик колдоонун жана өнүктүрүүнүн көйгөйлөрү” (Душанбе ш., 2016-ж.); “Адам ресурстарын учурдагы шарттарда башкаруу: концепциялары, тенденциялары жана чакырыктары” (Душанбе ш., 2016-ж.); “Туруктуу өнүгүү үчүн суу, 2018-2028-жылдар”, “Туризмди жана элдик кол өнөрчүлүктү өнүктүрүү жылына карата”, Тажикстан баатыры Садриддин Айнинин туулган күнүнүн 140 жылдыгына карата” жана Тажик улуттук университетинин түзүлгөндүгүнүн 70 жылдыгына карата” (Душанбе ш., 2018-ж.) республикалык илимий-практикалык конференцияларда, ошондой эле төмөнкүдөй темадагы: “Бухгалтердик, каржылык, башкаруучулук жана салыктык эсепти жана каржылык отчеттуулукту өркүндөтүү көйгөйлөрү” (Душанбе ш., 2012-ж.); “Экономиканын инновациялык өнүгүүсүнүн шарттарындагы каржылык менеджменттин, бухгалтердик эсептин жана аудиттин актуалдуу көйгөйлөрү” (Ходжент ш., 2013-ж.); Тажикстан Республикасында аудиттин эл аралык стандарттарын ишке ашыруу: жетишкендиктер жана келечеги” (Душанбе ш., 2014-ж.); “Ишканалардын туруктуу өнүгүү көрсөткүчтөрүн экономикалык талдоо маселелери жана аны маалыматтык камсыздоо” (Душанбе ш., 2017-ж.) эл аралык илимий конференцияларда баяндалды.

Диссертациялык изилдөөнүн натыйжалары Тажик улуттук университетинин жана Ш. Шохтемур атындагы Тажик агрардык университетинин окуу жараянында колдонулду (колдонулгандыгы жөнүндөгү тактама көрсөтүлгөн).

Диссертациянын натыйжаларынын басылмаларда чагылдырылуусунун толуктугу: Изилдөөнүн темасы боюнча жалпы көлөмү 10,4 басма табак болгон 20 илимий макала жарык көрдү, анын ичинен РФ нын РИНЦ ке киргизилген басылмаларында 8, Кыргыз Республикасынын ЖАК тарабынан сунушталган басылмаларда 2 макала чыгарылган.

Диссертациянын көлөмү жана логикалык түзүмү. Диссертациялык иш 166 бет компьютердик текст менен даярдалып, өз ичинде 22 таблицаны, 5 сүрөттү камтыйт. Диссертациялык иш киришүүдөн, тогуз бөлүмдү камтыган үч баптан, тыянактар менен сунуштардан, 180 аталыштагы колдонулган булактардын тизмесинен турат.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө изилдөөнүн темасынын актуалдуулугу, анын окуп-үйрөнүлгөндүгүнүн абалы жана даражасы негизделип, максаты жана милдеттери түптөлдү, изилдөөнүн объекти жана предмети аныкталды, иштин илимий жаңылыгы, ишенимдүүлүгү, илимий жана практикалык маанилүүлүгү негизделди.

“Лизингдик кызматтар рыногунун түптөлүүсүнүн теориялык-методологиялык негиздери” деп аталган **биринчи бапта** лизингдик мамилелердин рыногун өнүктүрүүнүн теориялык жана институционалдык аспекттери окулуп-үйрөнүлүп, АӨК тө лизингдик кызматтарды түптөөнүн зарылдыгы негизделди, ошондой эле АӨК төгү лизингдик кызматтар рыногун өнүктүрүүнүн чет элдик тажрыйбасы жана аларды Тажикстан Республикасында колдонуу мүмкүнчүлүгү үйрөнүлдү.

Эмгек каражаттарын жаңылоого болгон керектөөнүн өсүүсүнө жана негизги өндүрүштүк фонддорду кайра өндүрүү жараянына болгон курч зарылчылыкка байланыштуу насыялоонун жаңы түрлөрүнүн өнүгүүсү өзгөчө мааниге ээ болууда. Өз убагында зарыл болгон көлөмдө кайра өндүрүү мүмкүнчүлүгүнө ээ болгон өндүрүштүк айыл чарба жабдууларынын туруктуу жана иштеген тутумун уюштуруу тажик экономикасы үчүн биринчи кезектеги маселе болуп саналат. Белгиленген жолдор (ишкананын өздүк каражаттарынын, насыянын, ижаранын эсебинен сатып алуу) менен тең катарда агрардык аймактарда дизинг барган сары белгилүүлүккө ээ болуп барууда. Мыйзам деңгээлинде бул каржылык куралдын бекемделүүсү ХХ кылымдын 90-жылдарынын ортосунда эле орун алгандыгына карабастан, ал акыркы он жылда ийгиликтүү өнүгө баштады. Лизинг – бул ижара жана насыя белгилерине ээ болгон каржылык курал.

Автордун ою боюнча инвестициялык жараянды каржылык тейлөөнүн олуттуу куралы болуп лизингдик кызматтар саналат, алардын жардамында чарба жүргүзгөн субъекттер өндүрүштүк муктаждыктары үчүн техниканы сатып албастан, убактылуу иштетүү менен кыска мөөнөттө өндүрүштүк жана каржылык маселелерин чече алышат. Лизингдик кызматтардын ыкчам өнүгүүсү анын каражаттарды техника менен жабдууларга инвестициялоонун өзгөчө пайдалуу формасы болуп калуусуна алып келди. Насыяга салыштырмалуу лизингдин жөнөкөйлүгү жана жалпыга жеткиликтүүлүгү – бул каржылык куралдын негизги артыкчылыгы.

Диссертацияда автор лизингдин эң кеңири таралган түшүнүгү болуп өндүрүштүк маанидеги мүлктү аны андан ары сатып алуу мүмкүнчүлүгү менен узак мөөнөттүү ижаралоо саналат деп эсептейт. Тажикстанда да, чет өлкөлөрдө да ал ушул контекстте каралат. Лизингдин кеңирирээк түшүнүгү өз ара байланышкан мамилелердин комплексин көздө тутат, алардын жардамында мүлктү ага ээлик кылуу укугу жок түрдө аны колдонууга болгон укукту кийинчерээк кайтып берүү менен сатып алууга жардам берет. Ошентип, лизинг бүтүмү бир эле убакта лизинг келишимин, карыз алуу келишимин, насыялык келишимди, сатуу-сатып алуу келишимин түзүү менен ишке ашырылат. Мына ушул келишимдердин жыйындысы гана лизингдин механизмин түзөт.

Диссертациялык иште айыл чарба жана агрардык өндүрүш чөйрөсүндөгү лизингдик мамилелердин (кызматтардын) өнүгүүсү агролизинг сыяктуу экономикалык түшүнүктү өзүнчө категорияга бөлө тургандай деңгээлге жеткендиги белгиленет. Бүгүнкү күндө ата-мекендик адабиятта ушул дефиницияны так түшүнүүнү калыптандырууга аз көңүл бурулуп жатат.

Ошентип, илимде аграөнөржай лизингинин бир бөлүгү гана бөлүп көрсөтүлүп, ушул бөлүгүнө түшүнүк берилген: агрардык лизинг – бул айыл чарба товар өндүрүүчүлөрүнө лизинг келишиминин негизинде айыл чарба техникасын, жабдууларды, ошондой эле асыл тукум малдарды берүү маселеси боюнча каржылык лизингдин негизинде пайда болуучу уюштуруучулук-экономикалык мамилелердин жыйындысы. Бул аныктама жашоо укугуна ээ, бирок ал агроөнөржай лизингинде пайда болуучу бардык мамилелерди толук ачып көрсөтө албайт.

Автор коом лизингдик амалдарга өтүүдө насыялоо дүйнөсүндөгү “артка жылуу” (берилген насыя, субсидиялар боюнча ортомчулук кызмат үчүн төлөм катары легалдуу жана легалдуу эмес түрдө да багытталган акча каражаттары) сыяктуу кубулуштардан баш тартайт деген тыянакка келди. Артка кетенчиктөө лизинг менен дээрлик айкалышпайт, себеби лизинг берүүчүлөр жана алар көрсөткөн кызматтар мүлк алууну чечкен каалаган адамга жеткиликтүү.

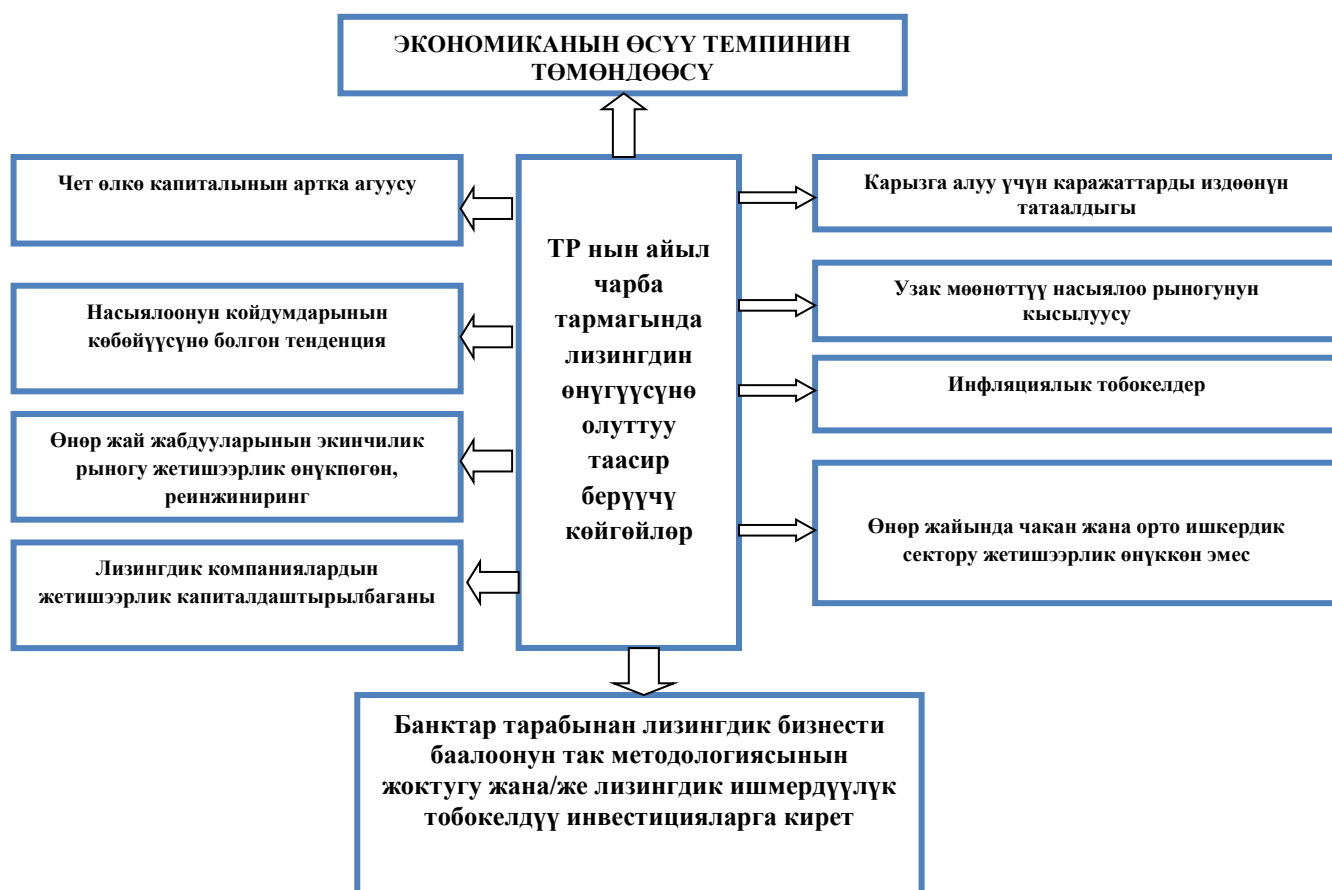
Диссертацияда автор тарабынан негизги белгилери жана критерийлери эске алууну менен бүтүндөй лизингдин классификациясы такталды. Автор негизги классификациялык белгилерин бөлүп көрсөткөн.

Бүтүндөй алганда, лизинг автор тарабынан сапаты, жеткиликтүүлүгү, алардын максаттык арналуусунун мазмундук моделинин өзөгүн калыптандыруучу керектөөчүлүк наркы, катышуучулардын курамы, мүлктүн түрлөрү, өзүн актоо даражасы, бүтүмдүн узактыгы, тейлөө көлөмү, рынок сектору, амортизациянын шарттары, лизингдик төлөмдөрүн түрлөрү жана салыктык жеңилдиктерге катышы сыяктуу тогуз негизги белгилеринин тутуму аркылуу ачып көрсөтүлдү.

Диссертациялык изилдөөдө автор Тажикстандагы лизингдик мыйзамдуулук өнүккөн өлкөлөрдүн лизингдик мыйзамдуулугунан олуттуу айырмаланаарын белгилейт. Көптөгөн адистер менен изилдөөчүлөр лизингдин өнүгүүсү негизинен өлкөдөгү инвестициялык саясат жана инвестициялык климат менен, ошондой эле жаңы укуктук-ченемдик актын кабыл алуудан же аракеттегисин өркүндөтүүдөн көрө көбүрөөк салыктык тескөө менен

байланышкан деген көз карашты карманышат. Лизингдин жалпы дүйнөлүк практикада кеңири колдонулуусу жана анын Тажикстандагы өсүп бара жаткан популярдуулугу ишмердүүлүктүн бул түрүнүн салттуу насыялоого салыштырмалуу көптөгөн артыкчылыктарын камсыздайт.

Каржылык лизингдин түптөлүүсүнүн экономикалык негиздерин үйрөнүү менен автор лизингдин өнүгүүсү боюнча көп сандаган чектөөлөр бар деген тыянакка келди (1-сүрөт). Акыркы жылдардагы тенденция мамлекеттик банктар алдындагы лизингдик компаниялардын үлүшү олуттуу өзгөрүп жаткандыгын жана бул нерсе чарба жүргүзгөн субъекттердин анык бир деңгээлинде чарбанын жалпы түзүмүн өзгөртүүсү мүмкүн экендигин көрсөтөт. Мындай өзгөрүүлөрдү туруктуу эмес катары кароого болот, анткени бул лизингдик рыноктун чарба жүргүзүүнүн экономикалык түзүмүнөн болгон көз карандылыгынын күчөөсүн же тереңдөөсүн көрсөтөт, себеби мамлекеттик колдоосу астындагы лизингдик компаниялар башка субъекттерге караганда анын термелүүсүнө тигиндей же мындай түрдө туруктуу болушат.

1-сүрөт. Лизингдик кызматтардын өнүгүү көйгөйлөрү

Булагы: автор тарабынан түзүлдү

Автор агролизингди лизингдик мамилелердин спецификалуу формасы катары кароого болот жана алар көп сандаган таасирине кириптер деп эсептейт. Мындан сырткары, диссертациялык иште агролизингдин учурдагы тутуму өркүндөтүлүүсү жана лизинг объекттеринин, ошондой эле экономиканын бардык субъекттеринин арасындагы өз ара аракеттенүү тутумунун татаалдыгы

менен кошо чарба жүргүзгөн бардык субъекттердин өнүгүү багыты жагына жакшыруусу керек деп белгиленет. Экономикалык ишмердүүлүктүн башка түрлөрүнөн айырмаланып, агролизингте бул тутумга колдоо көрсөтүүчү чарба жүргүзүүнүн мамлекет сыяктуу субъекти бар. Бул айырмачылык лизинг боюнча бүтүмгө катышкан бардык субъекттердин көбөйүүсү атаандаштык чөйрө үчүн жагымдуу шарттарды түзүүнү көздө тутат. Мамлекеттин катышуусу жогоруда айтылгандай, агролизинг тутумундагы өз ара аракеттенүүнүн спецификалуулугун шарттайт. Өз ара аракеттерди өркүндөтүүдө айыл чарбасынын спецификалуу тармактык өзгөчөлүктөрүн эске алуу жана төлөмдөрдүн графиктерин жана өлчөмдөрүн аларды айыл чарба товар өндүрүүчүлөрүнө жаратылыштык-климаттык шарттардын жана сырткы экономикалык факторлордун божомолдоого мүмкүн болбогон таасирлеринин айынан түзөтүү мүмкүнчүлүгү менен пландаштыруунун оригиналдуу тармактык усулун түптөө зарыл.

Диссертациялык иште лизинг бүткүл экономиканын өнүгүүсүн насыялык каражаттарды тартуунун, ошондой эле ата-мекендик айыл чарба продукциясын андан ары инвестициялоо үчүн колдонууга мүмкүн болгон кирешенин эсебинен инвестициялоонун натыйжалуу механизми болуп саналат деп белгиленет.

Чет өлкөлүк тажрыйбаны үйрөнүүнүн негизинде автор Тажикстандын агроөнөржай комплексинде лизингдик кызматтарды колдонуунун көп жылдык тажрыйбасына жана мамлекеттик колдоо көрсөтүү механизмдеринин иштелип чыккандыгына карабастан, лизингдик бүтүмдөрдү ишке ашыруу боюнча учурдагы тутум экономиканын агрардык чөйрөсүндөгү негизги каражаттарды кайра өндүрүү жараяндарын активдерштирүүгө олуттуу таасирин тийгизген кемчилдиктерге жана көйгөйлөргө ээ деп эсептейт. Чет өлкөлүк тажрыйбаларга таянуу менен лизингди өнүктүрүүнүн агролизинг тутумун өркүндөтүү үчүн зарыл болгон экономикалык потенциалды жана ресурстарды ишке ашырууну камсыз кылган стратегиялык багыттарын жана артыкчылыктарын ишке ашырууга болгон заманбап ыктоолорду колдонууга болот.

“Тажикстан Республикасындагы лизингдик кызматтар рыногунун учурдагы абалын талдоо жана аны өнүктүрүүнүн келечеги” деп аталган экинчи бапта Тажикстан Республикасынын айыл чарба чөйрөсүндөгү лизингдик кызматтар рыногунун учурдагы абалына жана өнүгүү тенденцияларына талдоо жүргүзүлүп, агрардык чөйрөдөгү лизингдик кызматтар рыногун өнүктүрүү шарттары, факторлору жана көйгөйлөрү табылды, ошондой эле агрардык чөйрөдөгү лизингдик кызматтар рыногунун экономикалык натыйжалуулугу эсептелип чыгарылды.

Диссертацияда автор лизингдик кызматтар рыногунун өсүү тенденциясы айыл чарба техникасы менен камсыз болуу деңгээлин жакшыртууну көздө тутат деп эсептейт. Тажикстанда бул деңгээл башка коңшулаш өлкөлөргө караганда бир далай төмөн.

Өлкөнүн экономикасынын агрардык секторундагы лизингдик кызматтардын негизги көлөмү бул куралдын айыл чарбасынын МТБ сын өнүктүрүүнү инвестициялоо үчүн колдонулуусунун өнүгүү жана жигердешүү тенденциясы байкалгандыгына карабастан, азырынча анча чоң эмес. Лизингдин

негизги фонддорго инвестициялоо бөлүмүндөгү эң чоң үлүшү 2016-жылы 14%ды түздү, ошол эле учурда 2005-жылы лизингдик амалдар инвестициялардын көлөмүнүн болгону 3%ын түзгөн.

Автор АӨК чөйрөсүндөгү жана бүтүндөй айыл чарбасындагы лизингдик кызматтар чарба жүргүзгөн субъекттердин керектөөлөрүнө жараша күчөп, тажик керектөөчүлөрүнө адаттагыдай болуп калган насыя жана ижара сыяктуу каржылык резервдер менен тең даражада белгилүү болуп калууда. Бүгүнкү күндө Тажикстан Республикасынын аймагында төмөнкүдөй лизингдик компаниялар бар: "БРТ Лизинг" ЛК ЖАК; "ИМОН ИНТЕРНЕШНЛ" майда карыз берүү фонду; "ИнтерЛизинг" ЖАК; "Лизинг Файнэнс" ИЛК ЖАК; "Коммерц Лизинг" ЛК ЖАК; "Нахуст Лизинг" ЛК ЖАК; "Ориенлизинг" ЖЧК; "Первый Микрофинансовый Банк" ЖАК; "Таджиксодиротбанк" ААК; "Таджикагролизинг" ГУП; «Глобал лизинг» ЖЧК.

Ушул изилдөөнүн максатында айрым факторлордун айыл чарбасынын дүң продукциясынын көлөмүнө “лизинг боюнча техника жеткирүү” факторун эске алуу менен тийгизген таасиринин даражасын талдоо маанилүүдөй көрүнөт.

Диссертациялык изилдөөдө Excel программалык пакетинин жардамында өзгөрүлмөлөрдүн айыл чарба продукциясына болгон корреляциялык көз карандылыгы аныкталды.

1-таблица.

Өзгөрүлмөлөрдүн айыл чарба продукциясына болгон корреляциялык көз карандылыгы

	У	X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7	X8
У	1								
X1	0,982	1							
X2	-0,824	-0,881	1						
X3	0,788	0,845	-0,944	1					
X4	0,925	0,934	-0,719	0,611	1				
X5	0,996	0,990	-0,868	0,834	0,915	1			
X6	0,993	0,991	-0,836	0,779	0,958	0,992	1		
X7	0,927	0,959	-0,767	0,762	0,925	0,926	0,943	1	
X8	0,800	0,799	-0,897	0,930	0,565	0,834	0,766	0,640	1

Автор тарабынан түзүлдү

1-таблицанын маалыматтарынан айыл чарбасынын дүң продукциясы менен лизинг боюнча техника жеткирүүнүн арасындагы өз ара байланыш өтө тыгыз экендигин көрүүгө болот. Дыйкан чарбалар жана айыл чарба талааларынын аянттарынын көрсөткүчтөрү айыл чарба продукциясы менен тескери өз ара байланышта. Айыл чарба продукциясына салыштырмалуу башка көрсөткүчтөр оң тараптуу өз ара байланышка ээ.

Талдоонун негизинде автор тарабынан айыл чарбасынын дүң продукциясы менен калган факторлордун арасында жалпысынан тыгыз байланыш бар экендиги жөнүндөгү тыянак чыгарылды (корреляция коэффициенти = 0,96). Детерминациянын көптүктүк коэффициенти = 0,93

тургузулган моделдин сапатынын жогорулугун билдирет. Айыл чарба продукциясынын орточо мааниси X_3 – банктардын лизингдик-насыялык салымдары (миң сомони) жана X_4 – өнөр жай продукциясынын көлөмү (млн. сомони) факторлорунун таасири астында 93% боолду, калган башка факторлордун үлүшүнө болгону 7%ы гана туура келет.

Регрессия тендемеси төмөнкүдөй көрүнүштө: $y = 10821,24 + 0,881405x_3 + 0,6x_4$; $R^2 = 0,93$.

Диссертациялык иште ГУП “Таджикагролизинг” жана «Лизинг Файненс» ЖАК нун маалыматтарынын негизиндеги лизингдик төлөмдөргө жана “Агроинвестбанк” ААКу, ГСБ РТ “Амонатбанк”, Коммерцбанк Таджикистана” ААК насыялык компанияларынын мисалындагы банктык насыялардын жалпы төлөмүнүн пайызын да талдоо жүргүзүлдү.

Мындан сырткары, автор тарабынан жогоруда келтирилген көрсөткүчтөрдүн негизинде лизингдик төлөмдөрдүн жана банктык насыялардын пайыздык төлөмдөрүнүн жыйынтык салыштырмалуу таблицасы түзүлдү:

2-таблица.

Насыя берүүчү уюмдардагы лизингдик төлөмдөрдү жана насыянын пайыздык төлөмдөрүн салыштырмалуу талдоо

№	Лизинг берүүчүлөр	3 жыл ичиндеги төлөмдөр		3 жыл ичиндеги пайыздын көрсөткүчү, % менен
		Негизги насыя	Пайыздык төлөм	
1	ГУП «Таджикагролизинг»	116000	17167	18,5
2	«Лизинг Файненс» ЛК ЖАК	116 000	32 932,11	40,56
	Насыя берүүчүлөр			
3	“Агроинвестбанк” ААК у	116000	56734	48,9
4	ТР нын “Амонатбанк” СКБ	116000	56734,24	48,9
5	“Тажикстан коммерцбанкы” ААК у	116000	56734,34	48,9

Автор тарабынан түзүлдү

Таблицаны талдоо кредиттик уюмдардын лизингдик насыясынын пайызы насыянын пайызынан бир далай төмөн экендигин көрсөтүп жатат. Бул АӨК үчүн лизингдик кызматтарды өнүктүрүү пайдалуу экендигин билдирет. Бардык лизингдик компаниялар лизинг объектинин лизинг алуучунун менчигине өтүүсү сатуу-сатып алуунун өзүнчө түзүлгөн келишиминин негизинде сатылып алуудагы наркын төлөө менен болуп өтөөрүн белгилешти.

Ошентип, мамлекеттик колдоо агроөнөржай комплексиндеги лизингге болгон суроо-талапка дем берүүнүн чечүүчү фактору болуп саналат. Айыл чарбасындагы лизингге мамлекеттик колдоо көрсөтүү колдонулуучу механизмдерди дайыма оптималдаштырып турууну талап кылат. Бирок, мамлекеттин лизингдик ишмердүүлүктө жигердүү катышуусу бир катар төмөнкүдөй терс кесепеттерге алып келүүсү мүмкүн экендигин белгилей кетүү керек:

1) АӨК төгү лизингдик мамилелердин катышуучуларынын сарптоолорунун бир бөлүгүнүн ордун толтуруу үчүн мамлекеттик каржылык ресурстарды колдонуунун айынан лизинг предметтеринин кескин кымбаттоосу;

2) лизингдин районду мамлекеттик колдоо формасынан каржылоонун бул схемасына капиталдык салымдардын максатка ылайыктуулугун, зарылдуулугун жана мүмкүндүүлүгүн жетишээрлик экономикалык негиздебей туруп ойлонулбаган жана негизделбеген суроо талаптын айынан аны андан ары каржылык механизм катары колдонуу куралына өзгөрүүсү;

3) Тажикстан Республикасынын Айыл чарба министрлигин айылдарды техникалык куралдандырууга багытталган бюджеттик каражаттарды башкаруудан четтетүү, анткени агроөнөржай лизингине колдоо көрсөтүү дээрлик коммерциялык уюм болуп саналган ГУП “ТАжикагролизинг” аркылуу жүргүзүлүп жатат.

4) айыл чарбасына колдоо көрсөтүүгө бөлүнүп жаткан бюджеттик каражаттардын олуттуу бөлүгүнүн арналуусуна жараша эмес чыгымдалуусу.

Айыл чарбасындагы лизингдик мамилелерди өнүктүрүүдөгү учурдагы көйгөйлөр колдонулуп жаткан мамлекеттик колдоо механизмдеринин өркүн эместиги жана чарба жүргүзгөн субъекттердин жаратылыштык-климаттык факторлордун терс таасиринин астындагы каржылык туруксуздугу менен гана шартталбайт. Бул көйгөйлөр өлчөмдөрү, өндүрүш багыттары жана уюштуруучулук-укуктук формалары боюнча түрдүү болушкан товар өндүрүүчүлөр иштеп жатышкан учурдагы көп катмарлуу айыл чарбасынын объективдүү өзгөчөлүктөрү менен да байланышкан.

Ишкерлерге көрсөтүлгөн насыялык кызматтардын жыйынтыгын чыгаруу менен рынок институтунун белгиленген элементтерин уюштуруу өлкөнүн рыноктук инфратүзүмүн жана ТР деги банктык кызматтарды сапаттуу башкарууну өркүндөтүүдө синергетикалык натыйжа берүүсү мүмкүн. Каржылык кызматтар рыногунун ушундай маанилүү элементи болуп насыялык салымдарды менчик формалары боюнча колдонуу кызмат кылуусу мумкүн. Тажикстан Республикасынын экономикасынын тармактарына менчик формалары жана ишмердүүлүк чөйрөлөрү боюнча 2010-2017-жылдар аралыгындагы лизингдик салымдардын түзүмү 3-таблицада берилди.

Албетте, экономикада рынок бүтүмдөрү жараянында катышкан бардык индивиддердин экономикалык жигердүүлүгү өсүп барат. Насыялык кызматтардын мындай формалары экономика субъекттеринин керектөөлөрүн канааттандыра тургандай болуп жеткиликтүү иштелип чыгыла элек. Мисалы, жеке ишканаларды насыялоо 2017-жылы 2010-жылга сылыштырмалуу 43,2%на өскөн, ал эми банктардын лизингдик малдары 30,0%га төмөндөгөн.

3-таблица.

Тажикстан Республикасынын экономикасынын тармактарына менчик формалары жана ишмердүүлүк
чөйрөлөрү боюнча 2010-2017-жылдар ичиндеги лизингдик салымдардын түзүмү

(жыл аягына карата, млн. сомони менен)

Катар номери	Көрсөткүчтөр	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2017 г. к 2010, в %
1.	Салымдардын баары	3728,3	4799,6	5421,3	7 530,9	9783,1	11 341,7	9 930,1	8 608,1	130,9
	ИДП га карата % менен	15,09	15,96	14,99	18,56	21,45	23,43	18,23	14,1	-0,1
1.1.	Мамлекеттик ишканалар	435,3	400,0	772,9	914,9	930,3	1 626,0	1 669,9	2 182,6	401,4
1.2.	Жеке ишканалар	1866,9	2282,7	2070,5	2 880,7	3 953,7	4 981,9	4 027,4	2 672,6	43,2
1.3.	Жеке тараптар	1300,3	832,5	1072,1	1 639,0	1 797,3	1 858,9	1 665,4	1 577,7	21,3
1.4.	Лизингдик бүтүмдөр	3,0	2,2	2,3	3,0	4,6	5,7	6,4	2,1	-30,0
1.4.1.	Улуттук валютада	0,46	0,309	0,352	1,09	2,472	2,858	3,219	2,1	356,5
1.4.2.	Чет өлкө валютасында	2,58	1,911	1,955	1,91	2,123	2,796	3,15	-	-
1.5.	Ипотека	11,3	32,4	57,0	116,6	139,5	166,1	167,7	185,8	1544,3
1.6.	Овердрафт	155,6	19,8	99,0	62,2	85,3	102,5	271,9	141,9	-8,8
1.7.	Ишкерлерге	-	1078,6	1420,4	1875,5	2895,3	2 595,9	2 095,2	1 836,5	-
	Башкаларга	23,7	15,3	6,2	2,2	2,0	4,7	26,3	9,0	-62,0

Булагы: Банктык статистикалык бюллетень. Душанбе. 2018 (276) 37,38,39,40-беттер

Таблицадан көрүнүп тургандай, көрсөтүлгөн мезгил ичиндеги насыялык салымдардын суммасы 2 эседен ашыгыраак өскөн. Алардын ИДП нын жалпы көлөмүндөгү үлүшү 2010-жылда 15,09%ды түзгөн болсо, 2017-жылы бул көрсөткүч 14,1% га тең болду. Насыялык салымдардын эң көп өсүүсү ипотекада – 16,5 эсе, жеке тараптарга 1,2 эсе, жеке ишканаларга – 1,4 эсе байкалгандыгын белгилей кетүү керек. Каржылык курал катары лизингдик бүтүмдөр 2017-жылда 30,0% га азайган.

Автор Тажикстандын АӨК де бүтүндөй алганда республика боюнча, жекече алганда аймактарда акыркы жылдарда деиндустриализация тенденциясы куралды, бирок ал экономиканын агрардык чөйрөсүн техникалык-технологиялык оптималдаштыруу жана өнүктүрүү маселесин чечүүгө толук өлчөмдө жардам бере албайт деп эсептейт. Республиканын айрым аймактарынын айыл өндүрүүчүлөрүнүн техникалык камсыздоо планындагы социалдык-экономикалык абалы жогору тобокел зонасында турат жана субъекттер өзүнүн ишмердүүлүгүн эски техниканы колдонуу менен, аны жаңылоо мүмкүнчүлүгүсүз, ошондой эле жаңы технологияларды колдонбой жүргүзүүгө мажбур болууда. Бүткүл продукцияга, айрыкча айыл чарба продукциясына болгон баанын туруксуздугу машина жана жабдууларды сатып алуу үчүн акча каражаттарын табууга мүмкүнчүлүк бербейт. Насыялык ресурстарга келсек, алар өзүн иштетип бүтүштү жана көптөгөн ишканалар өзүнүн бизнесин насыя менен жүргүзүүгө жөндөмсүз. Мунун баары айыр чарба тармагынын бардык субъекттериндеги негизгиги өндүрүштүк фонддорду кайра өндүрүү жараянына мамлекеттик колдоо көрсөтүүнүн жана тескөөнүн өзгөчө зарылчылыгын курчутуп жатат.

Иште лизингдик мамилелерди өнүктүрүүнүн учурдагы көйгөйлөрүн үйрөнүү алардын көп сандагы факторлордун таасирине кириптер экендигин көрсөттү. Спецификалуу өндүрүштүк жана каржы-экономикалык тобокелдер кайра өндүрүү жараянын башкаруунун көптөгөн башка куралдары сыяктуу эле АӨК гү лизингге мамлекеттик колдоосуз өнүгүүсүнө мүмкүнчүлүк бербей келет. Кирешелүүлүктүн днэгээли акыр аягы каржылоонун түрдүү куралдарын колдонуунун максатка ылайыктуулугун жана натыйжалуулугун аныктайт, ал эми анын туруктуулугу объективдүү түрдө мамлекеттин катышуусусуз камсыз болбойт. Бир тараптан каржылоонун түрдүү варианттарын тандоо, экинчи тараптан айыл чарба товар өндүрүүчүсү тарабынан материалдык ресурстарды сатып алуу шарттарында мамлекеттин катышуусу каржылоонун ички жана сырткы булактарынын арасынан аныктагыч факторлорду эске алуу менен оптималдуусун тандоонун негизинде ишке ашырылат.

“Агрардык чөйрөдөгү лизингдик кызматтардын рыногун өркүндөтүүнүн негизги багыттары” деп аталган **үчүнчү бапта** агроөнөржай комплексиндеги лизингдик кызматтар рыногун каржылоонун негизги багыттары, лизингдик кызматтар рыногунун механизм өркүндөтүү жолдору жана Тажикстан Республикасынын агрардык секторундагы лизингдик кызматтар рыногунун механизм өнүктүрүүнүн жолдору каралды.

Иште материалдык өндүрүш тармагы катары болгон айыл чарбасы эл чарбасынын башка тармактарынан өндүрүш каражаттары, жумушчулардын

өндүрүштүк көндүмдөрү жана өндүрүлгөн продукциянын мүнөздөмөсү менен айырмаланаары белгиленди. Негизги өндүрүш каражаты катары мында жер саналат. Ал маанилүү өлчөмдө өндүрүштүн натыйжалуулугун, капиталдын өлчөмдөрүн түптөйт.

Автор рынок жана атаандаштыктын өсүү шарттарында техникалык кайра куралдануу зарыл жана айыл чарба товар өндүрүүчүлөрүнүн алдында өндүрүштүн технологиялык паркын жаңылоо милдети турат деп эсептейт. Мамлекет бул чөйрөдө өндүрүш үчүн жаңы техниканы эркин сатып алуу мүмкүнчүлүк камсыз кылуучу жаңы жолдорду жана иш-чараларды издеп жатат. Мындай шарттарда лизинг ТР нын АӨК нүн көптөгөн ишканалары үчүн экономикалык амалдардын ортомчусу катары болуп чыгат.

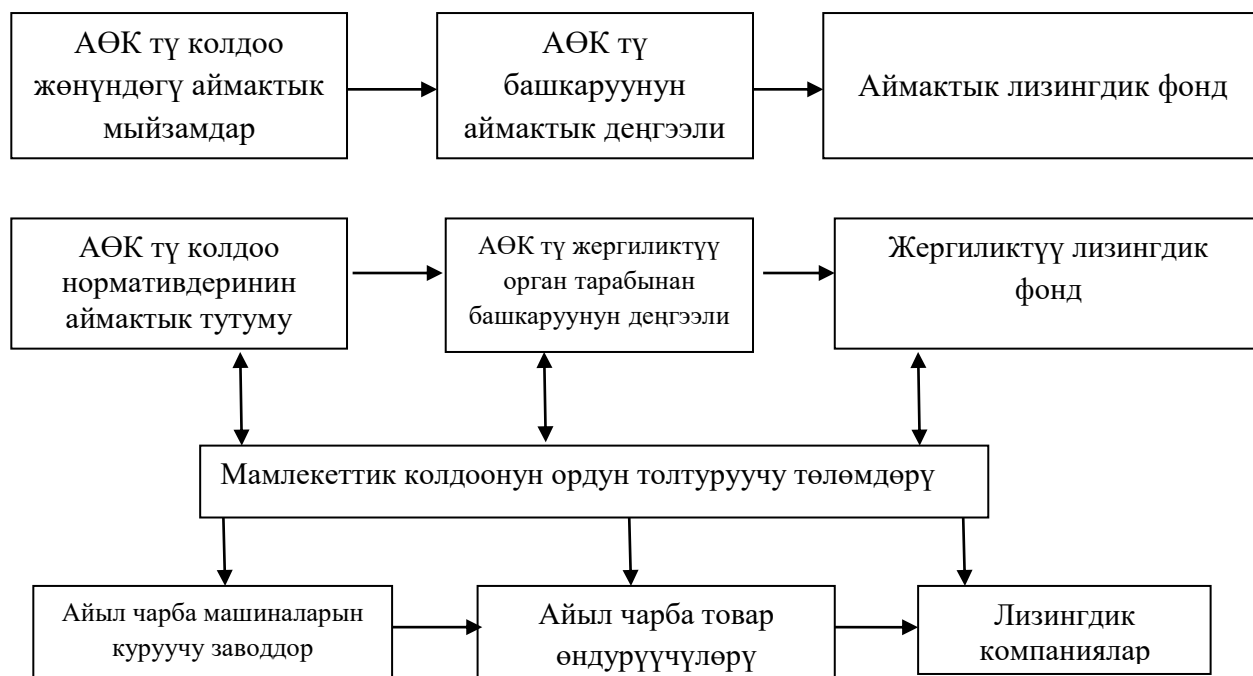
Лизингдик мамилелер агрардык сектордогу инвестициялык жараяндарды кепилдик түрдө коргойт жана каржылоонун формасы катары кызмат кылуусу мумкүн. Ошондой эле лизингдик бүтүмдөр айыл чарбасында көптөгөн маселелерди чечет. Алардын ичинен өлкөнүн ичинде да, чет өлкөдөн да техника менен технологияны сатып алууну бөлүп көрсөтүүгө болот. Жыйынтыгында бардык айыл чарба өндүрүүчүлөрү үчүн атаандаштык чөйрө камсыз кылынат.

Диссертациялык изилдөөдө лизингдик бүтүмдөр банктык тейлөөнүн алдында экономикалык артыкчылыктарга ээ болуп гана калбастан, аларга салыштырмалуу жеткиликтүүрөөк жана дүйнөнүн көптөгөн өлкөлөрүндө инвестициялоонун дээрлик жалгыз булагы, а кээде бир катар учурларда каржылоонун жаогыз булагы катары болуп саналышаары белгиленген. Мындан сырткары лизинг субъекттеринин балансында мүлктү эсепке алуунун тигил же бул ыкмасын тандоо мүмкүнчүлүгүн да экономисттерди баары эле макул эместигине карабай лизингдин артыкчылыгы деп эсептөөгө болот. Лизинг менен алектенген компаниянын балансында мүлктү эсепке алуунун ыкмасын тандоо өздүк резервдердин эсебинен лизинг аркылуу каржыланат жана муну менен уюмдун өздүк жана карызга алынган капиталынын балансынын жалпы иерархиясын өзгөртпөйт. Айталы, уюм мүлккө салынуучу салыктар боюнча анык бир жеңилдиктерге ээ болсун, ал эми лизинг алуучунун балансында мүлктү эсепке алуу ыкмасы лизингдин өздүк наркынын кыскаруусуна алып келет.

Автор АӨКтү мамлекеттик колдоо экономиканын агрардык секторун өнүктүрүүнүн тандалган артыкчылыктарына ылайык улуттук жана аймактык деңгээлдерде багыттар жана тармактар боюнча түрдүү формаларда жүргүзүлөт. Мамлекеттик колдоонун үстөмдүк кылган багыттарынын бири болуп айыл чарба товар өндүрүүчүлөрүнүн насыялар боюнча пайыздарды төлөөгө кеткен сарптоолорунун бир бөлүгүн субсидиялоо саналат. Мында инвестициялык долбоорлорду ж.б. капиталдык салымдарды каржылоо үчүн колдонулган кыска мөөнөттүү да, узак мөөнөттүү да насыялар боюнча пайыздарды төлөөгө кеткен сарптоолордун орду толтурулат. Ошентип, айыл чарбасындагы кайра өндүрүү жараяндарына мамлекеттик колдоо көрсөтүү айыл чарбасынын тиешелүү тармактарын өнүктүрүүнүн артыкчылыктары аркылуу жүргүзүлөт.

Бүгүнкү күндө айыл чарбасындагы кайра өндүрүү жараяндарына мамлекеттик колдоо көрсөтүүнүн бирдиктүү тутумун тутө максатка ылайыктуу, анткени бул Тажикстандын учурдагы экономикасынын агрардык секторунун негизги көйгөйлөрүнүн бири. Акыркы 20 жыл аралыгында айыл чарба товар өндүрүүчүлөрүнүн көпчүлүгү чындыгында кайра өндүрүү жараянын жүргүзүү мүмкүнчүлүгүнө ээ болбогон, бул болсо бүгүнкү күндө ата мекендик жана чет өлкөлүк айыл чарба продукциясын жана азык түлүк өндүрүүчүлөрүнүн техникалык жабдылуу жана энергиялык куралдануу деңгээлдеринин арасында чоң ажырымдын пайда болуусуна алып келди.

Лизингдик макулдашуунун бардык катышуучуларынын кызыкчылыктарын чагылдыруучу лизингдик субсидиялоону ордун толтуруучу мамлекеттик колдоону ишке ашыруу үчүн автор тарабынан экономиканын агрардык секторундагы лизингге мамлекеттик колдоо көрсөтүү схемасы сынышталды (2-сүрөт).

Автор тарабынан түзүлдү

2-сүрөт. АӨК төгү лизингдик кызматтарга мамлекеттик колдоо көрсөтүүнүн схемасы

Ошентип, лизингдик мамилелердин өнүгүүсүн мамлекеттик колдоонун ордун толтуруучу механизм ишке ашыруу төмөнкүлөргө мүмкүнчүлүк берет:

- айыл чарба өндүрүшүнүн тууралыгын камсыз кылуу (сарптоолордун бир бөлүгүнүн ордун толтуруунун тиешелүү ченемдеринин тутумун түптөө аркылуу жетишилет);

- агрардык лизинг боюнча төлөмдөрдүн кайтарымдуулугун камсыз кылуу (лизингдик мүлктү камсыздандыруу, консолидацияланган жоопкерчиликти жана күрөөлүк баалуулугун пайдалануу);

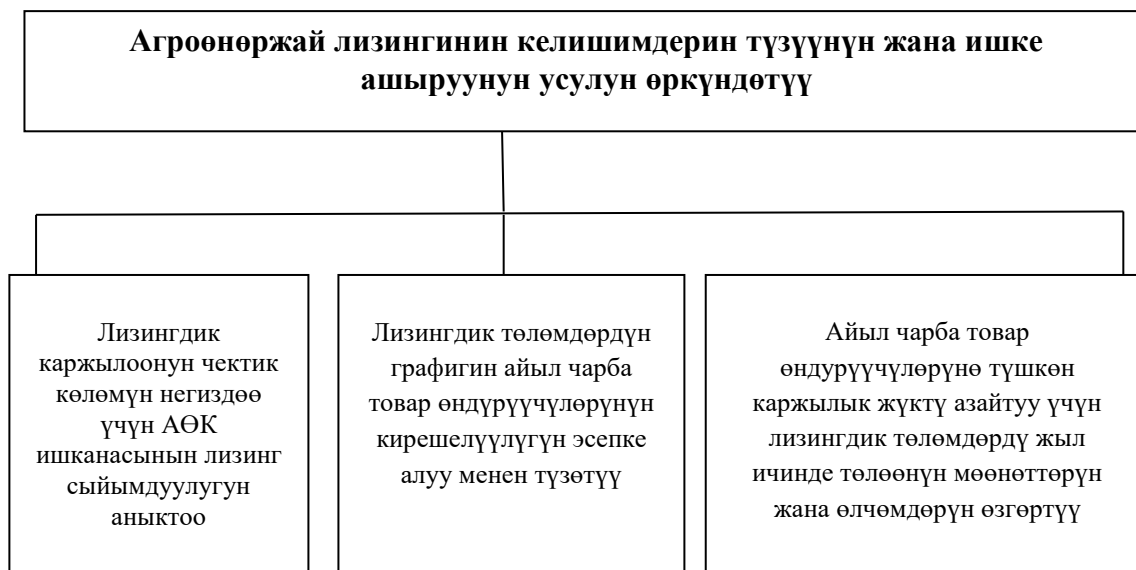
- лизинг алуучулар тарабынан ордун толтуруучу төлөмдөрдү максаттуу пайдаланылуусун камсыз кылуу (ордун толтуруу төлөмдөрү иштетилип жаткан жерлердин аянтынан, нормативдүү түшүмдүүлүктөн жана тиешелүү

түрдө тандалып алынган амортизациялык саясаттын нормасы боюнча мамлекеттик буюртмалардан көз каранды түрдө эсептелинип чыгылып, айыл чарба техникасын сатып алуу фактысы боюнча төлөнөт).

Ошентип, айыл чарба товар өндүрүүчүлөрүнүн потенциалдуу жана чыныгы төлөмгө жөндөмдүүлүгүн баалоого карата болгон колдо бар жана сунушталган ыкмалар жөнөкөй эмес жана чарбалардын лизингдик төлөмдөрдү төлөө боюнча мүмкүнчүлүктөрүнө таасири тийгизүүсү мүмкүн болгон факторлордун бүтүндөй комплексин эсепке алуу маселесин чечпейт. Бул көйгөйдүн чечими болуп агробизнестин тармактык өзгөчөлүктөрүнө адаптацияланган ийкемдүү усулдук ыкманы колдонуу болуусу мүмкүн.

Агроөнөржай комплексиндеги лизинг жөнүндөгү келишимди ишке ашырууга жардам берүүчү сунуштамалар бар экендигин белгилей кетүү керек. Лизингдик бүтүмдөр жөнүндөгү келишимдин шарттарын өнүктүрүү боюнча усулдук сунуштамалардын комплекси негизинен өз ичине үч элементти камтыйт (3-сүрөт). Бул усул биринчи кезекте лизинг алуучу субъекттин төлөмгө жөндөмдүүлүгүн баалоону көздө тутуп, өз ичине көп амалдарды камтыган лизингди алдын ала баалайт. Бул көрсөткүч ишкананын өнүгүүсүнүн жана лизингдик амалдар боюнча өзүнүн карыздык милдеттенмелерин аткаруусунун өндүрүштүк потенциалын кеңирирээк баалоого мүмкүнчүлүк берет. Мындан сырткары, лизинг үй-бүлөлүк чарбалардын чыгымдарынын иерархиясына баа берүүнүн негизинде жыйынды акча агымдарынын өндүрүштүк мүмкүнчүлүктөрүн баалайт.

Сунушталып жаткан ыкманын негизги тузүүчүсү катары айыл чарба субъекттеринин климаттык жана сырткы экономикалык шарттар сыяктуу көптөгөн факторлордун таасири астында жылдар боюнча өзгөрүүсү мүмкүн болгон кирешелеринин деңгээлин эсепке алуу менен лизингдик амалдардын төлөө графигин өзгөртүү мүмкүнчүлүгүн эсептөөгө болот.

Автор тарабынан түзүлдү

3-сүрөт. АӨК тө лизингдик келишимдерди түзүүнүн жана ишке ашыруунун усулун өркүндөтүү боюнча негизги сунуштамалар

Автор айыл чарба товар өндүрүүчүлөрү менен болгон лизингдин заманбап келишимдери туруктуулугу келишимдик милдеттенмелерди аткаруунун негизги шарты болуп саналган айыл чарбасындагы кирешелерди алуунун спецификасын эсепке албайт деп эсептейт. Бүгүнкү күндө лизингдик ишмердүүлүктөн түшкөн пайда түрдүү каржылык агымдар менен байланышпаган жана объективдүү факторлордун айынан өтө туруктуу эмес регулярдуу чыгымдар менен бекем катырылган. Агроөнөржай лизингинин келишимдери боюнча милдеттенмелерди ич ара сапаттуу аткаруу үчүн лизингдик төлөмдөрдү төлөө графигин эсептөөнүн усулуна өзгөртүүлөрдү киргизүү зарыл. Лизингдик төлөмдөрдүн графигин түптөө жана түзөтүү айыл чарба товар өндүрүүчүлөрүнүн чыныгы кирешелүүлүгүн эсепке алуу менен жүргүзүлүүсү керек.

ТЫЯНАКТАР ЖАНА СУНУШТАР

Тажикстан Республикасынын агроөнөржай комплексиндеги лизингдик кызматтар рыногун түптөө жана өнүктүрүү маселелерин изилдөөнүн натыйжасында төмөнкүдөй тыянактарды жана сунуштарды чыгарууга болот:

1. Лизингдик мамилелердин уюштуруучулук-экономикалык механизмдин теориялык-методологиялык негиздерин кароо экономикалык ишмердүүлүктү бул түрү лизингдик бүтүмдүк бардык катышуучуларына анык бир пайда алып келүүсү мүмкүн экендиги жөнүндөгү тыянак чыгарууга мүмкүнчүлүк берет. Лизингдик ишмердүүлүктү ишке ашыруудагы лизингдик кызматтардын түрдүү формалары жана экономикалык пайданын болуусу ишкананын каржылык туруктуулугунан көз каранды түрдө келишимдин бардык шарттарын алмаштыруу мүмкүнчүлүгүн берет. Ушуга байланыштуу лизингди агроөнөржай комплексинде колдонуу татаал көйгөйлөрдү чечүүдөгү негизги багыттардын бири катары каралуусу мүмкүн;

2. Бүгүнкү күндө айыл чарбасынын жана бүтүндөй эле агроөнөржай комплексинин тармактык спецификасы лизингдик мамилелердин жалпы тутумунан агроөнөржай лизингин өзгөчө категория катары өзүнчө бөлүп кароо зарылчылыгын шарттайт. Агроөнөржай лизинги – бул мамлекет, каржылык-насыялык уюмдар, АӨК тү материалдык-техникалык камсыздоо уюмдары менен айыл чарба товар өндүрүүчүлөрдүн арасындагы айыл чарбасынын МТБ сын өнүктүрүүнү инвестициялоо көйгөйүн чечүүгө багытталган мамилелердин жарым функционалдуу тутуму. Каржылык ресурстардын жетишпөөчүлүк шарттарында агроөнөржай лизинги айыл чарбасындагы кайра өндүрүү жараянын каржылоонун келечектүү формаларынын бири болуп саналат.

3. Төмөндөтүлгөн баалар, ошондой эле техника менен технологияларды лизингге алуудагы ыңгайлуу сервис лизингдик кызматтар фонд түзөөрү жана ал АӨК тү өнүктүрүү үчүн өлкөнүн ар бир аймагында түзүлүүсү керектиги жөнүндөгү тыянак чыгарууга мүмкүндүк берет. Техниканы жаңылоо айыл чарба продукциясын чыгарууну көбөйтүүгө мүмкүнчүлүк жаратат, а бул болсо аймактагы азык-түлүк коопсуздугу программасынын артыкчылыктуу милдети болуп саналат.

4. Агроөнөржай лизингине айыл чарба товар өндүрүүчүлөрү тарабынан материалдык-техникалык ресурстарды сатып алуусун каржылоо схемаларын негиздөөгө карата жекече ыктоону талап кылышкан экономикалык, психологиялык, уюштуруучулук жана атаандаштык өзгөчөлүктөр тиешелүү. Агроөнөржай лизингинде мамлекеттин катышуусу айыл чарбасына жараяндарды артыкча бюрократташтырбастан жана лизингдик кызматтар рыногун монополиялаштырбастан туруп натыйжалуу колдоо көрсөтүүнү камсыз кылуу үчүн оптималдаштырылуусу керек.

5. Анык маалыматтардын жоктугуна байланыштуу лизингдик кызматтар АӨК тү өнүктүрүүнү куралы катары каралбайт. Лизингдин шарттуу комплекстин өнүгүүсүнө тийгизген таасирин аныктоого же баалоого болот. АӨК түн өнүгүүсүнө лизингдик кызматтардын тийгизген таасири жөнүндө Тажикстанда айыл чарбасынын чечилүүсү окумуштуулар тарабынан лизингдин өнүгүүсү менен байланыштырылган көйгөйлөрү кандай түрдө чечилип жаткандыгынан кыйыр түрдө баа берүүгө болот. Мындай көйгөйлөр үчөө – айыл чарбасын өнүктүрүү, аны модернизациялоо жана чакан жана орто бизнести өнүктүрүү. Айыл чарбасын калыбына келтирүүнүн жыйынтыгы, өнөр жай жабдууларынын жешилгендигинин даражасы жана чакан жана орто бизнестин экономикадагы ролун чагылдырган көрсөткүчтөр лизинг айыл чарбасын өнүктүрүүдө өтө начар колдонулуп жаткандыгын баяндайт.

6. Лизингдик кызматтарды АӨК тү өнүктүрүү үчүн механизм катары колдонуу учурунда лизингдик кызматтар боюнча амалдарды аткаруу үчүн арналган мамлекеттик башкаруудагы мониторинг жана чечим кабыл алуу жараяны олуттуу түрдө өзгөрөт. Лизингдик амалдарды башкаруудагы факторлор жана көйгөйлөр жана лизингдик мамилелер менен байланышкан өнөр жайдын иштөө жагдайлары да эми улам татаалыраак болуп калууда, лизингди башкаруу боюнча чечим кабыл алууда көптөгөн факторлордун жана иштелип чыгылып жаткан иш чаралардын өнөр жай лизингине гана эмес, тармак катары болгон бүтүндөй өнөр жайына тийгизген таасирин үйрөнүү зарыл.

7. Лизингдик кызматтарды АӨК тү өнүктүрүү үчүн натыйжалуу колдонууну камсыз кылуу үчүн рационалдуу уюштуруучулук кыртышты түптөө керек. Бул биринчи кезекте лизингди мамлекеттик тескөөнүн рангын жогорулатуу. Бул максатта Тажикстан Республикасынын Айыл чарба министрлигинде лизингдик мамилелердин үстүнө иштеген бөлүмдү түзүү көздө тутулат. Бүтүндөй АӨК тү инфратүзүмдүк колдоонун курамында мамлекеттик лизингдик мекемелерди – фирмаларды, фонддорду жана банктарды түптөө зарыл. Лизингди жигердүү курал катары айыл чарбасында колдонууга айыл чарба тармагын лизингди колдонуу менен түптөөнүн жана ишке ашыруунун сегиз блоктон турган төмөнкү алгоритминин негизинде жетишилет: 1) тармактын максаттарын жана милдеттерин аныктоо; 2) айыл чарбасынын иштөөсүнүн факторлорун аныктоо; 3) айыл чарбасынын стратегиясын түптөө; 4) айыл чарбасын институционалдык камсыз кылуу; 5) тармакты камсыздоонун кардылык булактарын аныктоо; 6) агролизингдин иштөөсүнүн факторлорун аныктоо; 7) лизинг куралын агрардык чөйрөгө киргизүү механизмин түптөө; 8)

лизингди агрардык чөйрөнүн куралы катары колдонууну кыштыруучулук камсыздоо.

Ошентип, Тажикстан Республикасынын агроөнөржай секторундагы лизингдик кызматтар рыногун мамлекеттик тескөөнү өркүндөтүүнүн негизги милдети атаандаштык мамилелерди өнүктүрүүгө жардам берүүчү мыйзамдык негиздерди түзүүдө турат. Ушуга байланыштуу лизингдик мамилелер чөйрөсүндөгү ишмердүүлүктү түздөн-түз мамлекеттик тескөөнү атаандаштык тескөөнүн натыйжалуу моделине алмаштыруу зарыл. Тажикстан Республикасынын агроөнөржай комплексиндеги лизингдик мамилелер чөйрөсүндөгү мыйзамдуулукту тең салмактуулукка келтирүү да актуалдуу болуп саналат.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА БАСМАДАН ЧЫККАН ИШТЕРДИН ТИЗМЕСИ

1. Гафоров Ф.Ф. Проблемы учета операций финансовой аренды (лизинг) в транспортной сфере [Текст] (на тадж. языке). Гафоров Ф.Ф., Набиев Б.А.// Материалы республиканской научно-практической конференции на тему: «Пути совершенствования финансовых отношений и их влияние в экономическом устойчивом развитии РТ». (г. Душанбе, 2011 г.). - С. 268-273.

2. Гафоров Ф.Ф. Решение проблем нехватки техники и технологии при необходимости внедрения финансового лизинга [Текст] (на тадж. языке). Гафоров Ф.Ф., Набиев Б.А. //Материалы международной научно-практической конференции на тему: «Проблемы совершенствования бухгалтерского, финансового, управленческого и налогового учета и финансовой отчетности» (г. Душанбе, 2012 г.). - Душанбе: «Ирфон», 2012. - С.222-228.

3. Гафоров Ф.Ф. Порядок документации лизинговых операций [Текст] (на тадж. языке). Гафоров Ф.Ф., Набиев Б.А. //Материалы международной научно-практической конференции на тему: «Проблемы совершенствования бухгалтерского, финансового, управленческого и налогового учета и финансовой отчетности» (г. Душанбе, 2012г.). - Душанбе: «Ирфон», 2012. - С.202-205.

4. Гафоров Ф.Ф. Учет текущей аренды (кратковременной) и её сущность [Текст] (на тадж. языке). Гафоров Ф.Ф., Уроков Д.У., Ойев Н.А.//Материалы международной научно-практической конференции на тему: «Актуальные проблемы финансового менеджмента, бухгалтерского учета и аудита в условиях инновационного развития экономики» (г. Худжанд, 2013 г.). – Душанбе: «Ношир», 2013г. - С.100-105.

1. Гафоров Ф.Ф. Влияние финансового лизинга в развитие экономики предприятия [Текст] (на тадж. языке). Гафоров Ф.Ф., Набиев Б.А., Шоймародонов Х.//Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. - Душанбе: «СИНО», 2013. - № 2/5 (117). - С.197-202. ISSN: 2074-1847

2. Гафоров Ф.Ф. Классификация видов финансового лизинга в организации учета [Текст] (на тадж. языке). Гафоров Ф.Ф., Ураков Д.У.//Материалы республиканского научно-теоретического конференции на тему: «Проблемы

совершенствования анализа и аудита в условиях многоукладной экономики и перехода на Международные стандарты» (г. Душанбе, 30-31 октября 2013 г.). – Душанбе, ТНУ, 2013. - С.20-24.

3. Гафоров Ф.Ф. Анализ организации процесса лизинговых операций (на примере ГУП «Таджикагролизинг») [Текст] (на тадж. языке). //Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. - Душанбе: «СИНО», 2014. - №2-6 (144). - С.114-118.ISSN: 2074-1847

4. Гафоров Ф.Ф. Финансовая отчетность лизинговой деятельности [Текст] (на тадж. языке). Гафоров Ф.Ф., Ураков Д.У.//Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. - Душанбе: «СИНО», 2014. - №2/7 (147). -С.246 - 248. ISSN: 2074-1847

5. Гафоров Ф.Ф. Регулирование лизинговых отношений в АПК Республики Таджикистан: региональный аспект [Текст] (на тадж. языке).// Материалы международной научно-практической конференции на тему: «Реализация международных стандартов аудита в Республики Таджикистан: достижение и перспектива» (г. Душанбе, 2014 г.). - Душанбе, 2014. - С.121-124.

6. Гафоров Ф.Ф. Анализ лизинговых отношений в агропромышленном комплексе Республики Таджикистан [Текст] (на тадж. языке). //Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. - Душанбе: «СИНО», 2014. Т.1. № 2-10 (152). - С.290-294. ISSN: 2074-1847

7. Гафоров Ф.Ф. Анализ лизинговых отношений в агропромышленной отрасли Республики Таджикистан [Текст] (на тадж. языке). //Наука и инновация. 2014. № 1. С. 278-281. ISSN: 2312-3648

8. Гафоров Ф.Ф. Анализ лизинговых платежей (тезис №1) [Текст] (на тадж. языке). // Материалы республиканской научно-теоретической конференции преподавательского состава и сотрудников ТНУ, посвященной «700-летию Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ», «Год семьи», «Вода для жизни». (Душанбе-2015), стр.266.

9. Гафоров Ф.Ф. Анализ лизинговых платежей (на пример ЗАО «Лизингфайнэнс») [Текст] (на тадж. языке).// Материалы республиканской научно-практической конференции на тему: «Электронное правительство в РТ состояние и перспективы развития» (г. Душанбе, 10-11 ноября 2015 г.). - Душанбе, ТНУ, 2015. - С.187-190.

10.Гафоров Ф.Ф. Основные задачи лизинговых услуг в АПК. [Текст] (на тадж. языке) (тезис №2).//Материалы республиканской научно-теоретической конференции преподавательского состава и сотрудников ТНУ, посвященной «25-летие государственной независимости Республики Таджикистан». Неделя науки, ДУШАНБЕ – 2016г. Стр-289.

11.Гафоров Ф.Ф. Основное отличие лизинга от долгосрочной аренды [Текст] (на тадж. языке). Гафоров Ф.Ф., Гафорзода Ю.Ф.//Материалы республиканской научно-практической конференции налогово - бюджетная политика Таджикистана в условиях открытой экономики. (20-21 мая 2016 г.) Душанбе, ТНУ, 2016. Стр.114-118.

12. Гафоров Ф.Ф. Роль инвестиции в экономическом развитии Таджикистана [Текст] (на тадж. языке). // Материалы республиканской научно-практической

конференции на тему: «Проблемы государственной поддержки и развития инновационного предпринимательства в Республике Таджикистан» (г. Душанбе, 4-июня 2016г.). - Душанбе, 2016. - С.160-166.

13.Гафоров Ф.Ф. Развитие рыночной инфраструктуры: лизинговые аспекты. [Текст] // Материалы республиканской научно-практической конференции на тему: «Управление человеческими ресурсами в современных условиях: концепции, тенденции и вызовы» (г. Душанбе, 27-октября 2016 г.). - Душанбе, ТНУ, 2016. - С.169-174.

14.Гафоров Ф.Ф. Анализ эффективности лизинга относительно торговых кредитов [Текст] (на тадж. языке). // Материалы международной научно – практической конференции на тему: «Вопросы комплексного экономического анализа показателей устойчивого развития предприятий и его информационное обеспечение» (г. Душанбе, 2017 г.). - С.145-152.

15.Гафоров Ф.Ф. Сопоставительный анализ преимуществ лизинговых услуг. [Текст] // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. - Душанбе: «СИНО», 2016. - №2-10 (219). С. 112-120. ISSN: 2074-1847

16.Гафоров Ф.Ф. Предпосылки формирования рыночной инфраструктуры: парадигмы прошлого и настоящего. [Текст] // Вестник университета (РТСУ) Т.1. №1 (57) 2017. Стр.177-182. ISSN: 2077-8325

17.Гафоров Ф.Ф. Обеспечение устойчивого развития лизинговых отношений в РТ, (тезис №3). [Текст] (на тадж. языке) // Материалы республиканской научно-теоретической конференции профессорско-преподавательского состава и сотрудников ТНУ, посвященной «20-ой годовщине Дня национального единства» и «Году молодёжи». Неделя науки, ДУШАНБЕ – 2017г. Стр-241.

18.Гафоров Ф.Ф. Проблемы развития финансового лизинга в условиях глобализации. [Текст] Гафоров Ф.Ф., Ураков Д.У.// Международный теоретический и научно-практический журнал. №4 (19) 2017. ISSN 1694-7347. Иссык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. стр.66-72.

19.Гафоров Ф.Ф. Лизинг – как источник инвестиций в аграрном секторе экономики Таджикистана. [Текст] // Международный теоретический и научно-практический журнал. №2 (21) 2018. ISSN 1694-7347. Иссык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. стр.50-55.

20.Гафоров Ф.Ф. Анализ лизинговых отношений (тезис №4). [Текст] (на тадж. языке). // Материалы республиканской научно-теоретической конференции профессорско-преподавательского состава и сотрудников ТНУ, посвященной Международному десятилетию действия “Вода для устойчивого развития, 2018-2028 годы”, “Году развития туризма и народных ремесел”, “140-ой годовщине со дня рождения Героя Таджикистана Садриддина Айни”. Неделя наука. Душанбе 2018. С.263.

Гафоров Фарходжон Фраймоновичтин 08.00.05 – Экономика жана эл чарбасын башкаруу адистиги боюнча экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган “Тажикстан Республикасынын агроөнөржай комплексиндеги лизингдик кызматтар рыногун өнүктүрүү” темасындагы диссертациялык ишинин РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: лизинг, лизингдик мамилелер рыногу, агрардык чөйрө, каржылык ижара, агролизинг, агроөнөржай комплекси, мамлекеттик тескөө, каржылоо.

Изилдөөнүн объекти. Диссертациялык изилдөөнүн объекти болуп экономиканын агрардык секторундагы лизингдик кызматтардын бардык субъекттери жана техника менен жабдуулардын уюм түрүндөгү ээлери.

Изилдөөнүн предмети: Диссертациялык изилдөөнүн предмети болуп агроөнөржай лизингинин субъекттеринин арасында пайда болгон жана аткарылып жаткан лизингдик бүтүмдөрдүн багыттарынын жана көлөмдөрүнүн варианттарын тандоонун өз ара байланыштуулугу саналат.

Диссертациялык изилдөөнүн максаты болуп айыл чарбасындагы кайра өндүрүү жараяндарынын каржылык куралы формасындагы лизингдик кызматтарды өркүндөтүү боюнча теориялык-усулдук негиздерди жана практикалык сунуштамаларды иштеп чыгуу саналат.

Диссертациялык изилдөөнүн аппаратурасы жана изилдөө ыкмалары маалыматтарды изилдөөдө жана жалпылоодо турат: дедукция жана индукция, эсептик-конструктивдүү, статистикалык, логикалык ыкмалар жана тутумдук ыктоо колдонулду. Изилдөөдө ошондой эле иерархиялык түзүмдөрдүн принциптерине негизделген диалектикалык жана тарыхый ыктоолор колдонулду.

Алынган натыйжалар жана диссертациялык иштин жаңылыгы. Диссертациялык иштин жаңылыгы Тажикстандагы лизингдик мамилелер рыногун түптөөнүн теориялык өзгөчөлүктөрүн негиздөөдө турат. Айыл чарбасындагы лизингдик кызматтар рыногунун абалына жана тенденциясына баа берилди; Тажикстан Республикасынын агроөнөржай комплексиндеги лизингдик кызматтар рыногунун шарттары жана факторлору комплекстүү бааланды; лизингдик кызматтар рыногун өнүктүрүү боюнча лизингдик кызматтардын атаандаштыкка жөндөмдүү рыногун камсыздоого жана лизингдик бүтүмдөрдү уюштуруу жана иштетүү боюнча иш-чараларды кабыл алууга багытталган сунуштардын комплекси иштелип чыгылды; каржылык лизингдин экономикалык натыйжалуулугун баалоонун айыл чарбасында аткарылуучу каржылык лизингдин наркын талдоо үчүн арналган усулу сунушталды; Тажикстан Республикасынын агрардык чөйрөсүндөгү лизингдик кызматтар рыногун өнүктүрүүнүн артыкчылыктуу багыттары негизделди.

Колдонулуу даражасы лизингдик кызматтар жана лизингдик бүтүмдөр рыногунун түптөлүү жана өнүгүү жараянын олуттуу күчөтүүгө, АӨК төгү лизингдик компаниялардын ишин, айыл чарбасынын жана эл чарбасынын башка тармактарынын тармактык спецификасынан келип чыгуу менен лизингдик кызматтар жөнүндөгү келишимдерди түзүүнү ишке ашыруу үчүн сунуштамаларды баалоого мүмкүнчүлүк берет. Алынган натыйжалар министрликтер менен ведомстволордун, ГУП “Тажикагролизинг” дин жана бийликтин жергиликтүү органдарынын практикасында атаандаштыктын тереңдөөсүнүн учурдагы шарттарында ишмердүүлүктү натыйжалуу уюштуруу үчүн АӨК төгү лизингдик кызматтар рыногун өнүктүрүүнүн стратегиялык программаларын иштеп чыгууда колдонулду.

Колдонуу областы. Диссертациялык изилдөөдө алынган натыйжалар Тажикстан Республикасынын агроөнөржай комплексиндеги лизингдик кызматтар рыногун түптөөгө жана өнүктүрүүгө олуттуу салым кошушат. Диссертациялык изилдөөдө аткарылган теориялык тыянактар жана практикалык эсептөөлөр Тажик улуттук университетинин жана Ш.Шохтемур атындагы Тажик агрардык университетинин окуу жараяндарында “Лизинг”, “Айыл чарбасындагы лизинг, “Каржылык лизинг”, АӨК экономикасы” ж.б. сабактарды окутууда колдонулат.

РЕЗЮМЕ

диссертационной работы Гафорова Фарходжона Фраймоновича на тему «Развитие рынка лизинговых услуг в агропромышленном комплексе Республики Таджикистан», представленной на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.05 – Экономика и управление народным хозяйством

Ключевые слова: лизинг, рынок лизинговых отношений, аграрная сфера, финансовая аренда, агролизинг, агропромышленный комплекс, государственное регулирование, финансирование.

Объект исследования. Объектом диссертационного исследования выступают все субъекты лизинговых услуг в аграрной сфере экономики и владельцы техники и оборудования как организации.

Предмет исследования. Предметом диссертационного исследования являются взаимосвязанность выбора вариантов направлений и объемов совершаемых лизинговых сделок, возникающих между субъектами агропромышленного лизинга.

Цель диссертационного исследования является разработка теоретико-методических основ и практических рекомендаций по усовершенствованию лизинговых услуг в форме финансового инструмента воспроизводственных процессов в сельском хозяйстве.

Методы исследования и аппаратурой диссертационного исследования заключается в исследовании и обобщении информации применялись дедукция и индукция, расчетно-конструктивный, статистический, логический методы и системный подход. Также в исследовании применялись диалектические и исторические подходы, основывающиеся на принципах иерархических образований.

Полученные результаты и их новизна диссертационной работы состоит в обосновании теоретических особенностей формирования рынка лизинговых отношений в Таджикистане. Дана оценка состоянию и тенденций развития рынка лизинговых услуг в сельском хозяйстве; проведена комплексная оценка условий и факторов развития рынка лизинговых услуг в агропромышленном комплексе Республики Таджикистан, разработан комплекс предложений по развитию рынка лизинговых услуг, направленных на обеспечение конкурентного рынка лизинговых услуг и принять меры по организации и функционирования лизинговых сделок, предложена методика оценки экономической эффективности финансового лизинга, которая предназначена для анализа стоимости финансового лизинга совершаемого в сельском хозяйстве; а также обоснованы и разработаны приоритетные направления развития рынка лизинговых услуг в аграрной сфере в Республике Таджикистан.

Степень использования позволяет существенно усилить процесс формирования и развития рынка лизинговых услуг и лизинговых сделок, оценить функционирование лизинговых компаний в АПК, рекомендации для осуществления заключения договоров о лизинговых услугах, исходя из отраслевой специфики сельского хозяйства и других отраслей народного хозяйства. Полученные результаты использованы на практике министерств и ведомств, ГУП «Таджикагролизинг» и местными органами власти при разработке и стратегических программ развития рынка лизинговых услуг в АПК для эффективной организации деятельности в современных условиях углубления конкуренции.

Область применения полученные в диссертационном исследовании результаты вносят значительный вклад в формирование и развитие рынка лизинговых услуг в агропромышленном комплексе в Республике Таджикистан. Теоретические выводы и практические расчеты, выполненные в диссертационном исследовании, используются в учебном процессе в Таджикском национальном университете и Таджикского аграрного университета имени Ш. Шохтемур при преподавании дисциплин «Лизинг», «Лизинг в сельском хозяйстве» «Финансовый лизинг», «Экономика АПК» и др.

SUMMARY

t of leasing services in the agricultural sector of the Republic of Tajikistan” submitted for the degree of candidate of economic sciences in the specialty 08.00.05 - Economics and Management of National Economy

Key words: leasing, leasing market, agrarian sector, financial leasing, agro leasing, agro-industrial complex, government regulation, financing.

Object of study. The object of the dissertation research are all subjects of leasing services in the agricultural sector of the economy and owners of machinery and equipment as an organization.

Subject of study. The subject of the dissertation research is the interrelatedness of the choice of options for the directions and volumes of leasing transactions that occur between subjects of agro-industrial leasing.

The purpose of the dissertation research. The development of theoretical and methodological foundations and practical recommendations for the improvement of leasing services in the form of a financial instrument of reproduction processes in agriculture.

The methods of research and the equipment of the dissertation research consist in the study and synthesis of information, deduction and induction, calculation-constructive, statistical, logical methods and a systematic approach were used. The study also used dialectical and historical approaches based on the principles of hierarchical education.

The results obtained and their novelty of the dissertation working consists in substantiating the theoretical and institutional features of the formation of the leasing market in the Republic of the Tajikistan. The state of the market for trends in the development of the leasing services market in the agricultural sector is assessed, taking into account the peculiarities of the agro-industrial leasing; Based on the system analysis, a comprehensive assessment of the conditions and factors of development of the leasing services market in the agro-industrial complex of the Republic of Tajikistan was carried out, a set of proposals for the development of the leasing services market was developed, aimed at ensuring a competitive leasing services market and taking measures for the organization and functioning of leasing transactions; efficiency of financial leasing, which is designed to analyze the cost of financial leasing committed in agriculture ; and justified and developed priority areas for the development of the leasing services market in the agricultural sector in the Republic of Tajikistan.

The degree of use allows to significantly enhance the process of formation and development of the leasing market and leasing transactions, as well as to evaluate the functioning of leasing companies in the agricultural sector, recommendations for the conclusion and implementation of leasing service contracts, based on the sectoral specifics of agriculture and other sectors of the economy. The obtained results are used in practice by the Ministry of Agriculture of the Republic of Tajikistan, the SUE “Tajikagrolizing” and local authorities in the development of medium-term and strategic state programs for the development of the leasing services market in the agro-industrial complex for the effective organization of activities in modern conditions of increased competition.

The scope of the results obtained in the dissertation research make a significant contribution to the formation and development of the leasing services market in the agro-industrial complex in the Republic of Tajikistan. In addition, theoretical conclusions and practical calculations made in the dissertation research are used in the educational process at the Tajik National University and Sh. Shokhtemur Tajik Agrarian University while teaching the disciplines "Leasing", "Leasing in Agriculture", "Financial Leasing", "Economics AIC "and others.

Подписано к печати 18.01.2019.
Формат 60х84 /16. Бумага офсетная.
Тираж 100 экз. Объем 1,5 п.л. Заказ № 147

Отпечатано в оперативной типографии ТНУ,
г. Душанбе, ул. Лахути, 7